

Բ Ե Ջ Մ Ե Վ Է Պ

ՕՐԱԳԻՐ

ԲՆԱԿԱՆ, ՏՆՏԵՍԵԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳԻՏԵԼԱԵՑ

Բ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 15.

1844

ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1.

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Լճաղաղ ու հաւ :

ՍԻՐԱՄԱՐԳԻՆ պատկերն ու պատմութիւնը դրինք ուրիշ անգամ. հիմայ ալ կարճ խօսքով աքաղաղին ու հաւին ստորագրութիւնն ընենք, որոնց գլխաւոր տեսակները նոյն պատկերին մէջ կ'երևնան :

Թաւառներուն մէջ ամենէն առաջ մարդուս ընտանեցածը կ'երևնայ թէ աքաղաղը կամ հաւը եղած է, վասն զի շատ ատենէ 'ի վեր է որ ասիկայ գեղերու մէջ կը պահուի. անոր համար թէպէտ շատ տեսակները կան, բայց ամէնն ալ իրենց ազատութեան սէրն ու աշխուժութիւնը կորսնցուցած են :

Ինդհանուր կարծիք մը կայ թէ աքաղաղը Պարսկաստանէն եկած է արեւմուտք. անոր համար Լճիստոփանէս ալ Պարսկաստանի թաւառներէ հաւին : Ինտանի աքաղաղը վայրենիին ամէն յատկութիւնները չունի՝ ինչ որ Հնդկաստանի անտառներուն և արեւելեան կղզիներուն մէջ վայրի աքաղաղներուն վրայ երբեմն կը տեսնուին : Ինապատումները ընդ-

հանրապէս դիտեր են որ վայրենի աքաղաղին փետուրները դեղին ու սև կ'ըլլան. կատարքը կամ բբուկը՝, և մորուքը (այս ինքն կտուցին տակէն կախուած կարմիր մսերը) ծիրանագոյն ու դեղին :

Լճաղաղը կենդանեաց մէջ ամենէն աղէկ կռիւ ընողներէն մէկն է. և կ'ըսեն թէ ան երկիրները, ուր որ դեռ քաղաքականութիւն ու ազնուամտութիւն մտած չըլլալով՝ բարբարոսութիւնը չէ վերցուած, շատ զուարճալի բան կը սեպուի աքաղաղներուն իրարու հետ կռիւ ընել տալը : Հնդկաստան, Չինու երկիրները, Փիլիպպեան կղզիներուն մէջ ու բոլոր արեւելք աս տեսարանը ժողովրդեան մեծ զուարճութիւն է : Լճերիկայի միացեալ նահանգները, ու Լոր Լորքի մէջ գրեթէ ամէն տղայ մէյմէկ աքաղաղ ունին, ու շատը բոլոր ատեննին պարապ կ'անցընեն աս աքաղաղները իրարու հետ կռուեցընելով. միայն չեն թողուր որ աքաղաղները մէկմէկ մեռցընեն, հասլա ին-

չուան այնչափ որ յաղթուող աքաղաղը ձգէ փախչի . իսկ կռուին վարձքը քանի մը ստակ կամ մէկ ամուր հաւկիթ մըն է՝ որ յաղթուող աքաղաղին տէրը յաղթողին տիրոջը կու տայ : Ենգղիայի աքաղաղները մէկալ ամէն տեսակներէն ալ աւելի համարձակ ու անվախ են . կռուի մէջ շինու աքաղաղներն ալ ասոնցմէ վար չեն մնար :

Աքաղաղին իր հաւերուն վրայ ունեցած հոգը ամենուն յայտնի է . անոր համար ոչ միայն օտար աքաղաղ չհանդիպցնեն անոնց քովը, հապանաւ իր հաւերուն սաստիկ վրէժխնդիր կ'ըլլայ : Արպատմեն թէ ատենով հաւի մը տակ քանի մը հատ կաքաւի հաւկիթ թուխս դրեր է մէկը . աքաղաղը հաւուն հետ կաքաւի ձագեր տեսածին պէս՝ վրան ցատքեր է ու կատաղաբար կտցելով սպաններ է :

Աքաղաղին տեսակը խիստ շատ է . ասոնցմէ մէկն ալ գտակով աքաղաղն է, որ աքաղաղին բնական աղուորութիւնը կ'աւելցնէ : Տեսակ մը աքաղաղ ալ կայ որ կատարք չունի :

Հաւը սովորաբար իրեք օրը երկու հաւկիթ կ'ածէ : Վսանը հինգ կամ երեսուն հաւկիթ ածելուն պէս՝ կը սկսի պատրաստուիլ թուխս նստելու :

Շատ մարդիկ ետեւէ ընկեր են առանց հաւի թուխս հանելու, որպէս զի հաւն ալ հաւկիթ ածելէն չդադրի : Տեղ տեղ աս կերպը կը բանեցընեն . կ'առնեն որձատ աքաղաղ՝ մը, փորուն տակի փետուրները կը փետտեն, ու ան փետտուած տեղը եղիճով՝ կը շփեն, ետքը թուխս կը նստեցընեն : Են հաւկիթներուն վրայ աքաղաղը այնպիսի գութ մը կը կապէ, որ մօր պէս կը հոգայ զանոնք :

Եգիպտոսի կողմերը շատ ատեն է որ հաւկիթները փռան մէջ դնելով ձագ կը հանեն : Փուռ կայ որ քառասուն հազարէն ինչուան ութսուն հազար հաւկիթ կ'առնէ : Ես փուռերը բուրր մէկտեղ իրեք հազարէն աւելի

են, և ինչուան վեց ամիս կը բանին :

Եմէն մէկ թուխսը քսան օրէն կ'ելլէ . ուստի տարին ութը թուխս կըրնայ ելլել ամէն մէկ փուռէ : Փուռերուն ձեւը գմբեթաձեւ է, մէջը երկու կարգ դարակով՝, որոնց վրայ հաւկիթները շարած են՝ անանկ որ մէկ մէկու չգըպին : Արակեցուն քսանը չորս ժամու մէջ հինգ վեց անգամ կամացուկ մը կը դարձնէ հաւկիթները, որ ամէն կողմէն հաւասար տաքութիւն առնեն : Եւջի ութ օրը սաստիկ տաք կ'ընեն փուռը, ետքը կամաց կամաց կը պակսեցընեն . իսկ ձագերուն ելլելու մօտ օրերը՝ տաքութիւնը հասարակ օդի տաքութեան չափ կ'ըլլայ :

Ես կերպով թուխս հանելը Եւրոպացիք ալ փորձեր տեսեր են որ ոչ միայն հաւուն, հապանաւ ուրիշ թռչուններուն ալ կ'ըլլայ . միայն աս կայ որ ժամանակիննոյն չէ . ինչպէս բադին համար տասնըմէկ՝ տասուերկու օր բաւական է . հնդկահաւին քսան կամ քսանըութը օր, և այլն : Ես ալ գտան որ հացագործներուն փուռը նոյն աստիճան տաքեցուցած՝ Եգիպտոսինէն աւելի աղէկ է : Ձագերը հաւկիթէն ելածնուն պէս՝ մուշտակով պատած սնտուկի մը մէջ դնելու է, որուն տաքութիւնը թրխս մօրը տեղը կը բռնէ, ինչուան որ օդին վարժին . ետքը դուրս կընան արձրկուիլ : Եւջի օրը ամենեւին բան չեն ուտեր . երկրորդ երրորդ օրը կը սկսին հացի փշրանք ուտել . ետքը իրենք իրենցմէ կերակուր կընան գտնել :

Եայց անկէ ետեւ ալ զանոնք հոգացող մը գտնելու համար՝ որձատ աքաղաղի մը կուտան, որ աղէկ կը հոգայ ինչուան հարիւրը մէկտեղ :

Եւրոպացուց մէջ մէկ քանի հետաքրքիրներ փորձի համար ծոցերնին հաւկիթ պահեր են, ու ան տաքութեամբ ձագ ելեր է :

Փորձուած է որ եթէ վառեկին

կատարքը ճղքես ու նոր բուսած բիտոր՝ կտրես՝ մէջը խոթես նէ, կը սկսի կամաց կամաց արմատ ձգել ու երկրն նալ, այնչափ որ իր բուն տեղը նոյնչափ չէր կրնալ երկրննալ. ասանկով կատարեալ եղջիւր կը ձեւանայ:

Հաւկիթի մէջ վառեկին ձեւանալը շատ զուարճալի տեսարան մըն է: Հաւկիթը հինգ վեց ժամ տաքնալէն ետքը, կը սկսի վառեկին գլուխը կըռնելի ոսկրին ճերմկուցին մէջ լողալ, անոր ալ մէջտեղը լեցուն պղպջակ կ'երևնայ՝ արեան բծի մը վըայ:

Սէկ օրէն գլուխը կը տեսնես կտրցած հաստըցած: — Հետեւեալ օրը կը տեսնուի կռնելի ոսկրին կտորուանքը իրարու քով մանր գնտակներու պէս շարած. նմանապէս կ'երևնան թւերուն ծայրերը, փորոտիքը, կամաց կամաց վիզն ու կուրծքը, ինչուաննաւ աչուրներուն առջի գծերը. կենդանութիւնն ալ կը սկսի նոյն օրը իմացուիլ սրտին շարժմունքէն, ու արեանը պտրտելէն: — Արորորդ օրը ասամէն բաները աւելի յայտնի կ'երևնան. բայց դիտելու բանը սիրտն է՝ որ փորէն դուրս կախուած կը շարժի: Արտեսնուին նաև ուրիշ երակներ՝ ըղեղին մաշկին վըայ. ըղեղն ալ կը սկսի ձեւանալ՝ մանր թւեր երկնցընելով դէպի կռնելի ոսկորը: — Չորրորդ օրը աչուրները յայտնի կը ձեւանան, և գլխուն մէջ հինգ հատ պզտիկ փամբուշտներ կ'երևնան հիւթով լեցուն, որ քանի մը օրէն կը սկսին կամաց կամաց մէկմէկու մօտիկնալ՝ ըղեղ ըլլալ: Սէկ կողմանէ ալ թւերը կ'երկրննան, կողերը կ'երևնան, ու միս կը կապեն: — Հինգերորդ օրը կը սկսի մարմինը բարակ մաշկ մը կապել վըան: — Վեցերորդ օրը լերդը կը սկսի կարմրիլ. վըայի մաշկը կը հաստընայ՝ կաշի կը ձեւանայ, փետուրներն ալ կը սկսին բուսնիլ: — Աթներորդ օրը կտուցը, ըղեղը, թւերը, ճիւղերը ամբողջ կ'երևնան յայտնի: — Եններորդ օրը կ'երևնայ փայծաղը ճերմակ: — Տասներ

1 Մանուկ:

որդ օրը երակները սրտին հետ կը միանան: Մեկէ ետքը քիչ քիչ ամէն անդամները կ'աճին կը մեծնան, ինչուան որ ձագը հաւկիթը կը ծակէ. և աս կը հանդիպի սովորաբար քսան ու մէկերորդ օրը, կամ մէկ երկու օր առաջ կամ ետեւ:

Եւ տեսարանէն աւելի սքանչելի է թխսմօրը իրեն ձագերուն վըայ ցցուցած գուլթն ու սէրը. որ թէպէտ ամենուն յայտնի է, բայց լսելու արժանի է Պիլֆոնին պարզ ու գեղեցիկ ստորագրութիւնը, որ հոս կը դնենք գրաբառ՝ նաև իբրև մատենագրութեան օրինակ:

« Այլ մայրն այն կաթողին, որ այնչափ խնամով փութայր 'ի թխել, և որ թխեացն անխոնջ, և գրգեաց սիրով զորդեակսն որ չև ևս էին նուրա, չհովանայ 'ի սիրոյն և յետեւ լանելոյ նոցա 'ի ձուոց անտի. այլ տեսիլ նորեկ ծննդոցն՝ որք առ աղկաղկ տկարութեանն տակաւին ևս պէտս ունին խնամոց նորա՝ յաւելու և ևս 'ի նմա զսէր և զփոյթ նորանոր խնամոց: Այլ այլ ինչ թուի նա հոգալ, բայց զձագուցն երամ. նոցին սակս ևեթ որոնէ կերակուր. և թէ չգտանիցէ երբեք, պեղէ զերկիր մագլցի, և զգիւտս դարմանոյն ջամբէ նոցա խնդութեամբ. և առ սէր նոցին ինքն մտադիւր կայ մնայ անսուաղ: Աթէ զարտուղի մուրիցին՝ ձայն առնէ նոցա. եթէ օդք ինչ խռովիցին՝ ընդ թւօքն զնոսա ժողովէ, և կրկին թխէ զնոսա. և այնչափ հոգ և տաքնապ յանձին բերէ առ աղէտ գորովոյն առ նոսա, զի հիւծեալ մաշի յայտնապէս, և դիւրաւ որոշի այնուհետեւ 'ի մաքրեաց միջի մայրն որդեսնոց՝ 'ի խռուեալ փետրոցն, 'ի գետնաքարչ թւոցն, 'ի կերկերեալ ձայնէն, և 'ի խանդակաթ գրգանացն ազգի ազգեաց, որք առ հասարակ զմայրենի սիրոյ և զխնամոց տան ճշգրտիւ զտիպս օրինակի:

„ Եւ ոչ միայն անձնամոռաց գտա-
 „ նի նա առ 'ի ձագուցն պահպանու-
 „ թիւն, այլ և յամենայն 'ի վտանգս
 „ դիմագրաւ 'ի նոցին պաշտպանու-
 „ թիւն : Եւ թէ յանկարծ բազէ ընդ
 „ օդս երեւեսցի, և ահա մայրն այն
 „ երկչոտ և ապիկար, և 'ի փախուստ
 „ պատրաստական 'ի բնէ, առ սէր
 „ որդւոցն պնդի քաջութեամբ, խոյաւ
 „ նայ հանդէպ ահագին ճապուացն,
 „ և 'ի սուիչ և 'ի կառաչ և թւոցն
 „ բաբախմամբ ահ արկանէ գիշա-
 „ խանձ որսողին . որոյ պարտեալ յան-
 „ կարծելի ոսոխէն՝ մեկնեալ 'ի բաց
 „ հեռանայ, այլու միմիք ակն եդեալ
 „ որսոյ դիւրագիւտի : Եւ ուրի իսկ ե-
 „ թէ լիով ունի հաւ զամենայն հան-
 „ գամանս զբարեմոյն առաքինութե-
 „ այլ գոգ ստգիւտ իմն առաւելա-
 „ զանց սիրոյ նորա և բնութեանն այն
 „ իցէ, զի եթէ երբեք ուրեք 'ի թու-
 „ խըս ոք տացէ նմա զձուս հաւուց
 „ ջրասիրաց, նա զնոյն խնամս զոր առ
 „ իւր հարազատան ցուցանէր՝ ոչ ար-
 „ գելու և յօտարաց անտի, այլ որ-
 „ պէս մայր քան թէ դայեակ դար-
 „ մանէ և յանձանձէ զնոսին : Եւ յոր
 „ ժամ 'ի բնութեանն ազգմանէ բե-
 „ րեալք՝ 'ի գետ ուրեք դիմեն նոքա
 „ անկանել, և 'ի լոյզ զօսանել, անդ
 „ է տեսանել զեղկելի դայեկին զվա-
 „ րանսն և զտագնապ և զանհնարին
 „ անձկութիւն սրտի, զի տակաւին
 „ և սմայր զանձն համարի . փութայ
 „ ճեպի խառնել 'ի ջուր անդր զկնի
 „ նոցա, այլ յետս ընկրկեալ յանրն-
 „ գել տարերաց լուծական բնու-
 „ թեանն՝ յածի կոծի և թափառեալ
 „ շրջի զգետափամբն, և զդողանի
 „ հարեալ յուսակտուր խուճապի .
 „ զի տեսանէ զձագսն 'ի մօտալուտ
 „ վտանգին, և ձեռն տալ և օգնել
 „ մատաղերամ որդեկացն ոչ ունի : ”

Թափեր :

ԹԱՓԻՐ ըսուած թանձրամորթ
 կենդանին իրեն ներքին և արտաքին
 կազմուածքին կողմանէ խոզին շատ
 նման է, միայն ոտքերն ու ակռաները
 խոզինէն տարբեր են . վասն զի ասոր
 կնճիթը ոչ միայն շարժուն է, հապա
 նաւ կ'երկընայ ու կը կարճընայ, և
 կրնայ անով գետնէն բան վերցընել .
 ուստի պատճառոր կենդանիներուն
 կարգէն ալ կրնայ սեպուիլ :

Սովորաբար գիշերները դուրս կ'եւ
 լէ . և իրեն քալուածքը ցատքերով
 է, ու պէտք եղած ատեն շուտ շուտ ալ
 կը վազէ . ջրի մէջ խիստ աղէկ կը լո-
 ղայ, և երբոր մէկը ետեւէն իյնայ՝
 ջուրը կը նետուի . շատ անգամ ին-
 քիւրմէ ալ կը մտնէ լողալու համար :
 Երակուրը պտուղ և կակուղ տերե-
 է . ուրիշ կենդանիներուն չփասեր .
 և թէպէտ վրան յարձակին՝ ինք զին-
 քը չպաշտպաներ՝ թէ որ իրեն փախչե-
 լու ճամբան արգիլուած չըլլայ : Եւ
 քը գիշեր ատեն կը փալվըրի . ականջ-
 ները հաստ են, վիզը խոզինէն աւելի
 երկայն, և ձայնը թեթեւ սուլելու պէս
 ձայն մըն է . թէ որ պզտիկուց բըռ-
 նուի դիւրաւ՝ կ'ընտանենայ :

Եւ կենդանին մէկ տեսակ միայն կը
 կարծուէր, այսինքն հարաւային Եւ-
 մերիկայի մէջ գտնուածը : Պիւֆոն
 և իրեն հետեւողները տեսնելով որ աս
 կենդանին իրենց ատենը հոն միայն
 կը գտնուէր, ըսին թէ հարաւային
 Եւմերիկայի մէջ գտնուած կենդանի-
 ները՝ Եսիայի Եւփրիկէի ու Եւրո-
 պայի մէջ չեն գտնուիր . կամ թէ հին
 ցամաք երկրին կենդանիները թէպէտ
 և անոնցմէ սերուած ըլլան, բայց
 այնչափ փոխուած են՝ որ իրարու ամե-
 նեկն նմանութի չունին : Եւ սակայն
 հիմա ստուգուած է որ Եւմերիկայի
 թափիրէն զատ կը գտնուի նաեւ Եւ-
 սիայի մէջ Սալաքքա թերակղզին և
 Սումատրա կղզին : Եւ մեր պատկեր-
 քին մէջինն ալ Եսիայի տեսակէն է,